

В.О. Самолюк

НОВІ ПОХОВАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ГОРОДОЦЬКО-ЗДОВБИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Подано 17 поховальних комплексів городоцько-здовбицької культури, виявлених переважно за останні п'ять років у межах Волинської височини. Вони розширюють уявлення про цю культуру і дозволяють торкнутися деяких спірних її проблем.

К л ю ч о в і с л о в а: Східна Європа, доба бронзи, городоцько-здовбицька культура, поховання

Незначна кількість поховальних пам'яток городоцько-здовбицької культури робить кожен нову знахідку принципово важливою — збагачує наші уявлення про цю культуру, а також дозволяє рельєфніше осягнути її самотність на тлі інших культур, надає нових можливостей для розв'язання проблем її хронології, походження, співвідношення зі стжижовською культурою тощо.

Подані тут пам'ятки зафіксовано, головним чином, в останні п'ять років. На жаль, більшість із них (як і до цього) виявлені випадково, тож їхній інформаційний потенціал часто незадовільний. Локалізовані вони переважно на Волинській височині у межах Рівненської обл. (рис. 1)¹.

С. Іванчи Рівненського р-ну і обл., уроч. Янова Долина. Поховання розташовувалося на західній околиці села, на захід від траси Млинів—Рівне, на правому корінному березі р. Стубла. У 1980 р. під час сільськогосподарських робіт мешканці села виявили кістяк людини з двома металевими прикрасами (1, 2). Кістки та прикраси передано до Рівненського обласного краєзнавчого музею. За розповідями, кістяк був скорченим.

1. Прикраса верболиста, зігнута в кільце (рис. 2, 1). Листок гладенький, видовжений, вузький, один із поздовжніх країв прямий, інший ледь випуклий, кінець заокруглений. Листок плавно переходить у стрижень, спочатку

пластинчастий у перетині, далі округлий. Діаметр кільця 4,5—4,8 см, ширина листка 1,4 см.

2. Прикраса верболиста, зігнута в кільце (рис. 2, 2). Від попередньої відрізняється дугастими поздовжніми краями та дещо іншими розмірами: діаметр 5,0—5,3 см, ширина листка 1,05 см.

С. Іллін Гошанського р-ну Рівненської обл. Курган розміщувався за 2 км на північний захід від села, праворуч дороги Іллін—Дорогобуж, на південь від траси Київ—Чоп, на горбистій лесовій рівнині лівого корінного берега р. Горинь. Досліджений Б.А. Прищепою у 1983 р. (Прищепка 1983).

Насип овальний у плані, видовжений з півночі на південь, висота 4 м і діаметр 25 м. Центр насипу понівечено ямою скарбошукачів, прокопаною до материка (рис. 2, 3). У верхніх шарах ями знайдено бронзову прикрасу (1). У південно-західному секторі на рівні материка виявлено фрагмент дна ліпної посудини (2), а в східному секторі — овальну в плані яму, розміри 2,0 × 1,3 м, глибина 0,5—0,6 м. У заповненні ями були рештки кам'яної закладки (рис. 2, 4).

1. Підвіска верболиста, фрагментована (рис. 2, 5). Загнутий листок тонкий, широкий, з дугастими поздовжніми краями і видавленим посередині ребром. Округлий у перетині стрижень закінчується петлею. Довжина приблизно 7,0 см, ширина листка 2,6 см, діаметр стрижня до 0,2 см.

2. Фрагмент посудини — рівне пласке дно, що має двошаровий випал. Зовнішня поверхня світло-коричневого кольору, внутрішня — чорного. Поверхня добре заглажена, у тісті домішка грубих зерен кварцу.

С. Кам'яна Гора Костопільського р-ну Рівненської обл. Кремаційне поховання? Точне міс-

¹ Висловлюю щире подяку колегам за всіляку допомогу та можливість скористатися ще неопублікованими матеріалами: Б.А. Прищепі, О.Л. Позіховському, О.О. Бандарчуку, А. Бардецькому, М.Р. Хомичу.

це знахідки невідоме. Приблизне розташування і деталі описані випадковими людьми, у яких М.Р. Хомич забрав та передав до Рівненського музею у 2008 р. дві фрагментовані посудини (1, 2) і крем'яну сокиру (3). Речі були знайдені на узліссі, в північній околиці села, на березі струмка Боркова після буревію в коріннях поваленого дерева. Амфора була ціла та щільно заповнена землею. Її розбили через цікавість, і в середині виявилось кілька виробів з кременю, зокрема вказана сокира, а також значна кількість кальцинованих кісток.

1. Велика круглодонна амфороподібна посудина (рис. 3, 1) з кулястим тулубом, циліндричною горловиною і лійчасто розхиленими потоншеними вінцями. На плічках розташовано три дугастих виступи з вертикальною глибокою видавленою борозенкою в центрі. Поверхня ясно-коричнева з сірим ангобом (?), рівна. Домішка: жорства з блискітками, переважно дрібні зерна. Черепок на зламі сірий або чорний. Висота 32,5 см, діаметр вінець 17 см, тулуба — 28—31 см, товщина стінок 0,7—0,9 см.

2. Циліндричний кубок (рис. 3, 2) з плавно відігнутими заокругленими вінцями і ледь увігнутим дном. На одному з фрагментів під вінцями є округлий отвір від кріплення ручки. Верхню половину кубка орнаментовано горизонтальними пасмами з подвійного (місцями потрійного) шнура, облямованими знизу рядком вертикальних вузьких вдвлень торцем пластини. Поверхня ясно-коричнево-сіра з сіро-чорними плямами (ангоб?). Черепок на зламі чорний, щільний, структура гомогенна, «суха». Домішка: дрібна жорства, слюда, дуже дрібний пісок, у малій кількості. Висота 17 см, діаметр вінець 15,2 см, дна — 12,6 см, товщина 0,5 см.

3. Сокира крем'яна (рис. 3, 3) виготовлена з волинського туронського кременю шляхом двобічної обробки відщеповою технікою. Має форму трапеції з дугастими сторонами, в поперечному перетині лінзоподібна. Довжина 14,2 см, ширина леза 5 см, товщина до 1,6 см.

С. Лючин Острозького р-ну Рівненської обл. Різномасштабний ґрунтовий могильник лежить на межі Волинської височини і Малого Полісся (Острозька прохідна долина), на південному схилі лесового плато лівого берега р. Світеньки, лівого допливу р. Вілія. Досліджена частина могильника розташована у західній частині села по вул. Шевченка (уроч. Слобода) на території садиби В.І. Мудрика.

Перші поховання були випадково відкриті майже одночасно у двох місцях подвір'я: на схід

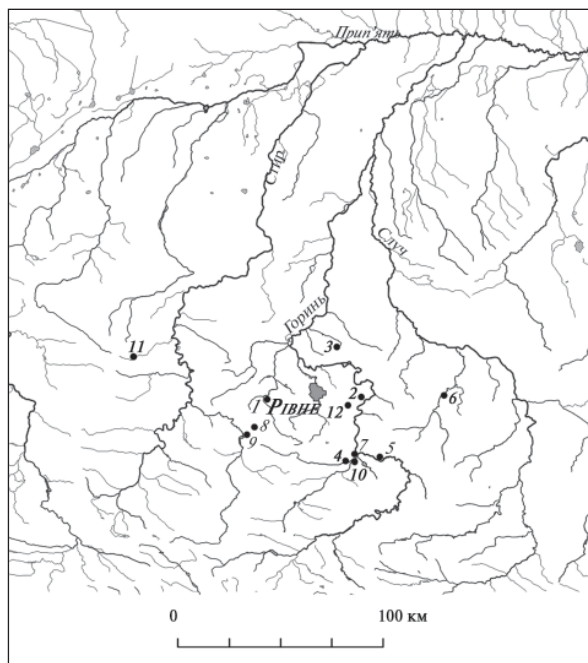

Рис. 1. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури: 1 — Іваничі; 2 — Іллін; 3 — Кам'яна Гора; 4 — Лючин; 5 — Нетішин; 6 — Новий Корець; 7 — Острог; 8 — Привільне; 9 — Рачин; 10 — Слобідка; 11 — Торчин; 12 — Ясне

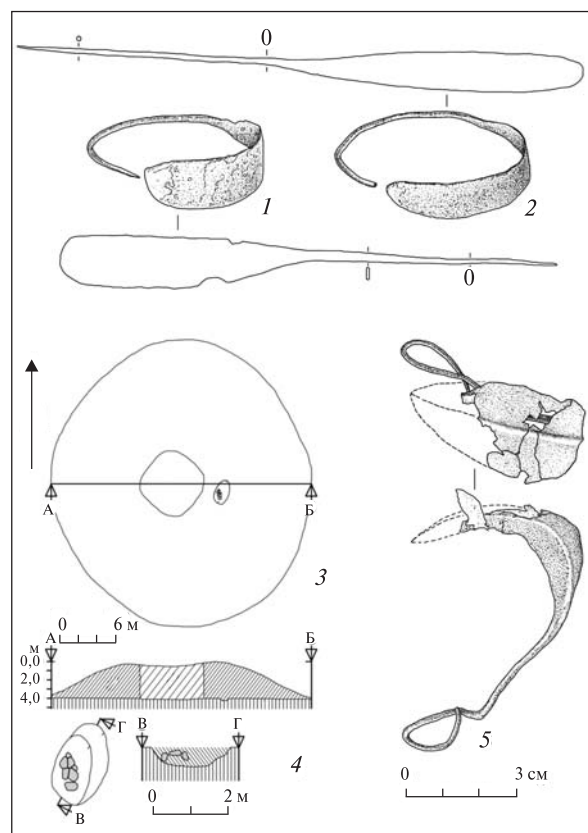

Рис. 2. Рештки поховань: 1, 2 — Іваничі; 3—5 — Іллін

від будинку при викопуванні траншеї під газ і ще трохи далі на схід, на межі з сусідньою незабудованою ділянкою при встановленні стов-

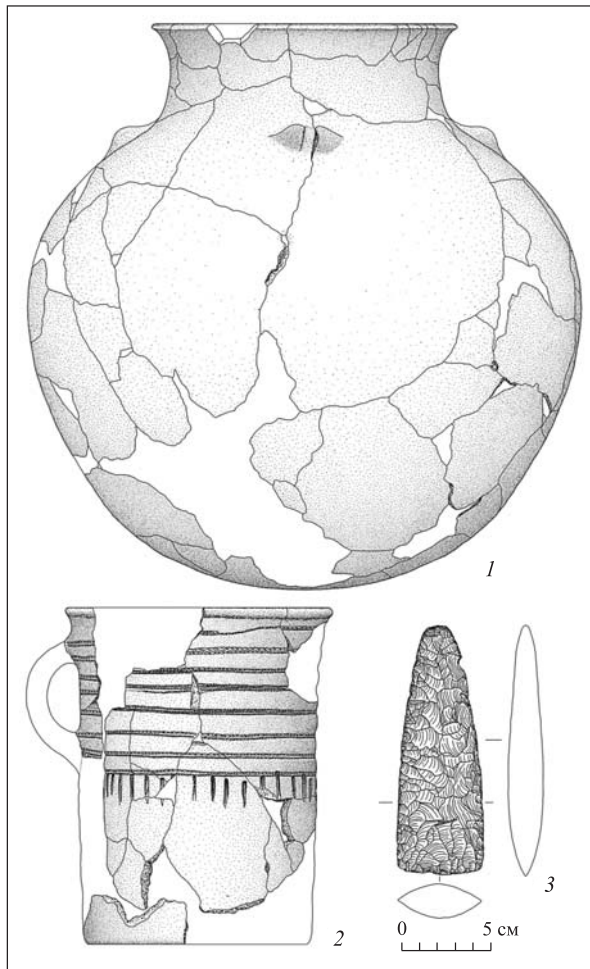

Рис. 3. Кам'яна Гора, поховання (?)

па огорожі. В обох випадках виявлено людські кістки, а в першому — ще й крем'яне вістря до списа (втрачене). У 2007 р. в обох вказаних місцях було закладено шурфи, а в 2008 р. розкрито всю доступну для дослідження площу подвір'я. Всього розкопано 140 м² і виявлено 10 поховань різного ступеня збереженості: п'ять доби бронзи (поховання 2—5, 10) і п'ять давньоруського часу (Самолук 2009).

Поховання 2. Кістяк лежав скорчено на спині, трохи повернутий на лівий бік, головою на південь з незначним відхиленням на схід, обличчям на захід. Зігнуті у ліктях руки складені кистями разом на лівому плечі. Підігнуті в колінах ноги розташовані майже перпендикулярно до тулуба. Стан кісток незадовільний, череп знищений повністю. Між тазом скелета та газовою траншеєю знайдено перепалений фрагмент стінки посудини. У глині значна домішка білого кременю, несепарованого. Розміри 4,5 × 3,9 см, товщина 0,8 см.

Вірогідно, саме до цього поховання належало знайдене при ритті траншеї крем'яне вістря списа.

Поховання 3 розташоване за 0,6 м на захід від поховань 2 і 4, паралельно до останніх. Повністю зруйноване. Орієнтоване вздовж лінії південь—північ.

Поховання 4 виявлено відразу за черепом поховання 2. Дуже пошкоджене. За вцілілими кістками встановлено, що небіжчик лежав скорчено головою на південь з незначним відхиленням на схід. Положення рук та черепа не встановлено. Швидше за все, похованню 4 належать знайдені за 0,5 м на південь дві цілі (1, 2) й одна фрагментована підвіски та знайдені трохи ближче два фрагменти кераміки (3) і один — ікла кабана.

1. Підвіска зі стулки мушлі (рис. 4, 1). У верхівці замка просвердлено округлий отвір. Протилежний край стулки з внутрішнього боку зашліфований. Мушля *Pectunculus*, Крейда. Розміри 4,3 × 4,3 × 1,2 см, діаметр отвору 0,3 см.

2. Підвіска зі стулки мушлі, аналогічна першій (рис. 4, 2). Розміри 4,5 × 4,4 × 1,1 см, діаметр отвору 0,3 см.

3. Дрібні фрагменти стінок кераміки. На одному сліди ручки.

Поховання 5 (рис. 4, 3) розташовувалося за 0,5 м на південь і вглиб від поховання 1 (0,7 м від поверхні). Яма не фіксувалася. Кістяк лежав у слабко скорченій позі на правому боці головою на північ обличчям на захід. Зігнуті в ліктях руки притиснені до грудей, кисті піднесено до обличчя. Трохи нижче від лівої скроневої кістки лежала підвіска (1), ще одна — за 0,25 м на схід від першої (2).

1. Скронева підвіска верболиста (рис. 4, 4) з круглого в перетині дроту. Один кінець загострений, інший розклепаний надвоє, один за одним, листки лінзоподібні в перетині. Крайній листок загнутий у зворотному напрямку і розташований паралельно з попереднім. Довжина підвіски 6,7 см, діаметр дроту 0,2 см, ширина листків 0,6—0,7 см, товщина — 0,15—0,2 см.

2. Скронева підвіска верболиста (рис. 4, 5) з округлого в перетині дроту, скрученого в кільце. З одного кінця дріт розклепано у вузьку пластину завширшки 0,7 см, з іншого — у два вузькі листки лінзоподібного перетину, які розміщені один за одним. Крайній листок загнутий у зворотному напрямку і заведений під попередній. Діаметр кільця 4,7 см, дроту — 0,26 см, ширина листків 1,3 см, товщина — 0,2 см.

Поховання 10 (рис. 5, А) виявлено на глибині 0,6 м в жовто-бурому суглинку перехідного шару. Могила не простежувалася. Від дуже пошкодженого кістяка *in situ* вціліли лише підігну-

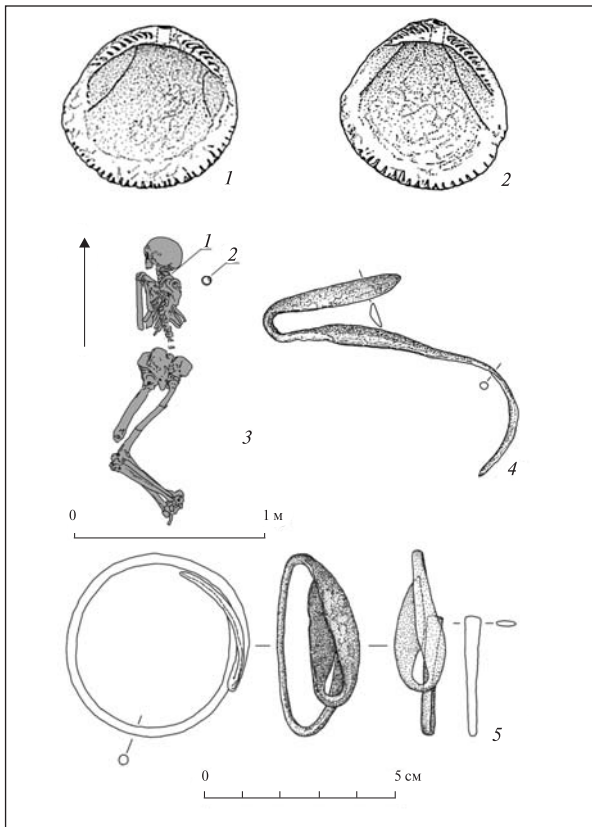

Рис. 4. Лючин: 1, 2 — поховання 4; 3—5 — поховання 5

ті праворуч ноги, за розташуванням яких можна стверджувати, що небіжчика було вкладено скорчено на правому боці головою на південь. Навколо поховання на тій самій глибині знайдено розтягнутий супровід: металеву прикрасу (1), крем'яне вістря стріли (2), кістяну намистину (3) і неповний розвал маленького кубка (4).

1. Прикраса верболиста (рис. 5, 1) вціліла не повністю. Має вигляд широкого, тонкого, дугасто загнутого листка з трьома видавленими реберцями і фрагментом стрижня. Розміри листка 5 × 3,5 см, товщина 0,1 см.

2. Вістря стріли (рис. 5, 2) серцеподібне, асиметричне, з увігнутою (арочною) основою. Виготовлене з волинського туронського кременю. Довжина 2,7 см, ширина 1,3 см.

3. Кістяна циліндрична намистина (рис. 5, 3). Торцеві краї заокруглені. Діаметр 0,9—1 см, висота 0,7 см, діаметр отвору 0,5—0,6 см.

4. Уламки маленького профільованого кубка (рис. 5, 4) з джкоподібним тулубом і звуженою шийкою. Дно увігнуте. Зовнішня поверхня чорна, добре заглажена, місцями до лиску, внутрішня — темно-сіра. Домішка — світло-сіра жорстка з блискітками, дрібна і середня, помірна кількість. Висота вцілілої частини 5,8 см, діаметр тулуба 7,2 см, дна — 4,0 см, товщина стінок 0,4—0,5 см.

М. Нетішин Хмельницької обл., уроч. Ко-зацькі Могили, курган 11. Входить до складу курганної групи 1 з шести насипів, розташованої на низькому піщаному узвишші в заплаві правого берега р. Горинь. Курган розміщувався у лісі, на східній околиці міста поблизу залізниці на Хмельницьку АЕС. Досліджений С.С. Березанською і автором у 2003 р. (Березанская, Самолюк 2003).

Насип плаский, округлий у плані, діаметр 18 м, висота 0,4—0,5 м, складався зі світло-жовтого, імовірно принесеного піску (рис. 6, 1). У північно-східному секторі, на глибині 0,4 м від поверхні, виявлено кам'яну гробницю, складену з вапнякових плит (рис. 6, 2). Гробниця прямокутна у плані зі склепінчастим перекриттям була орієнтована по лінії південний захід — північний схід. Розміри її 2,3 × 1,2 м, висота кладки в середньому коливалась від 0,35 до 0,45 м, товщина стін 0,3—0,35 м. У центрі склепіння камені було вибрано, і вони лежали поруч.

Гробницю зведено з необроблених, але ретельно підібраних каменів довільної форми та розміру. В її основі і кутках лежали великі камені завдовжки 30—35 см, товщина 10 см. Стінки складено переважно з пласких плит завдовжки 15—10 см і завтовшки 3—5 см у кілька рядів, місцями в 6—7. Кладка горизонтальна, ретельно виконана, щілини закриті вертикально поставленими меншими плитами. Вкажемо, що найближчі поклади вапняку,

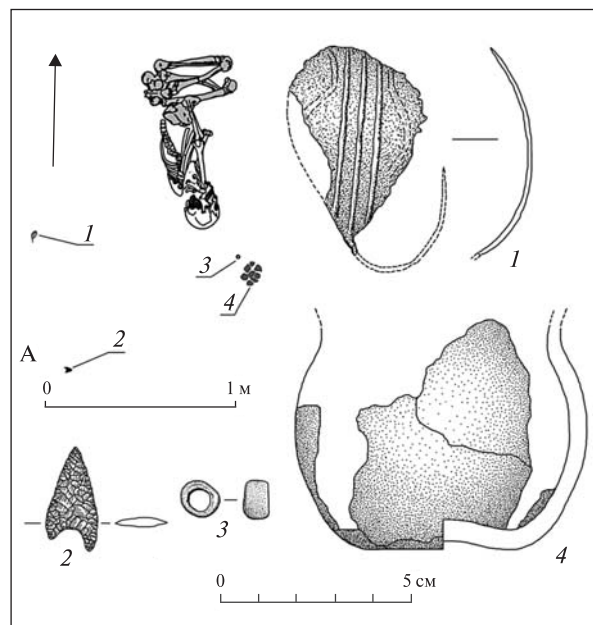

Рис. 5. Лючин, поховання 10: А — реконструкція поховання; 1—4 — супровід (номери на плані збігаються з позицією речей на рис.)

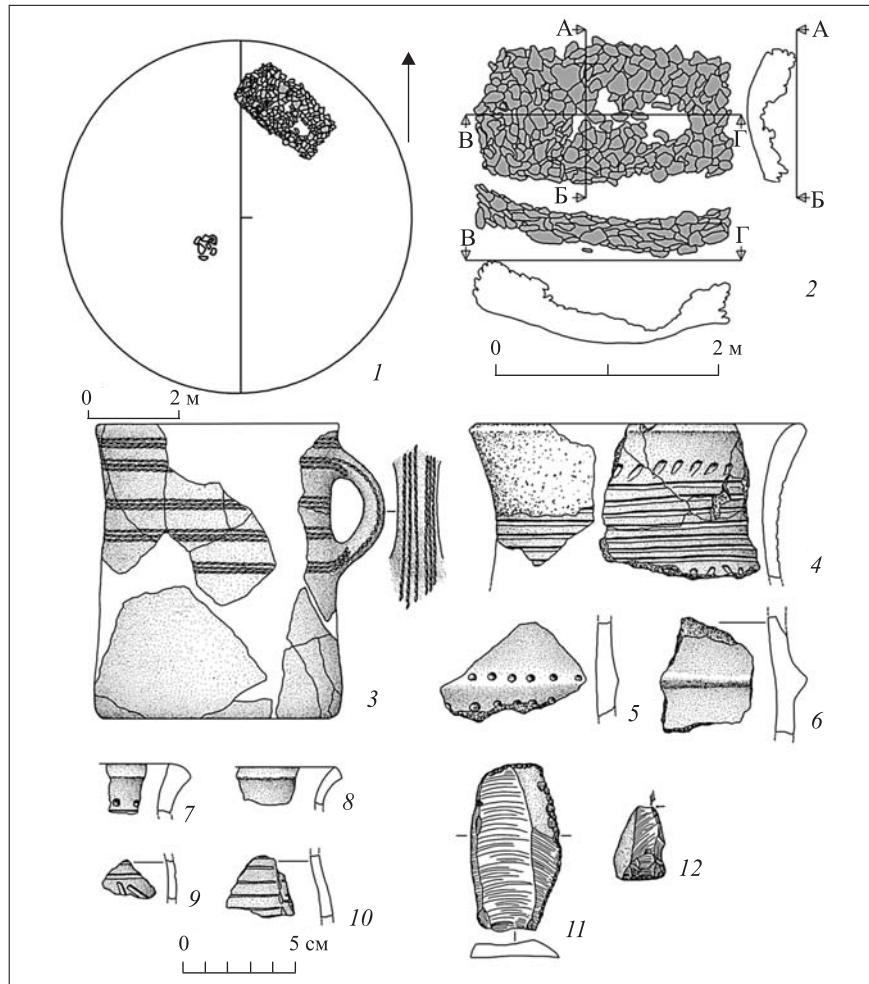

Рис. 6. Нетішин, уроч. Козацькі Могили, курган 11: 1 — план центральної частини кургану; 2 — гробниця, план, перетини і вигляд південно-західної стіни зовні; 3—12 — знахідки з кургану

звідки очевидно й брали камінь, розташовані за 0,8—1,0 км на схід.

Гробниця була заповнена темним вуглистим піском, в якому знайдено обгорілу кістку завдовжки 8 см. Навколо скрині знайдено 10 фрагментів кераміки тшинецької культури (1, 2). Майже у центрі насипу, на глибині 0,6 м виявлено розвал кубка городоцько-здовбицької культури (3). При розкопках кургану знайдено також кілька крем'яних відщепів і два знаряддя (4, 5).

1. Фрагмент верхньої частини посудини (рис. 6, 4) з плавно потовщеними і заокругленими вінцями. Орнаментований на шийці широким пасмом із горизонтальних прокреслених ліній, облямованим вгорі і внизу глибокими скісними вдавленнями. Поверхня вкрита коричнево-цеглястим ангобом. Домішка — світла середньо- і крупнозерниста жорства у значній кількості. Діаметр вінець 15 см.

2. Фрагменти стінок і вінець посуду (рис. 6, 5—10) з валиками і ритою та накольчастою орнаментациєю.

3. Циліндричний кубок з ручкою (рис. 6, 3). Стінки трохи увігнуті у верхній частині, яка орнаментована п'ятьма горизонтальними пасмами потрійного шнура. На спинці ручки два таких самих вертикальних пасма. Поверхня сірого кольору. Домішка — світла жорства з блискітками, великі зерна, що виступають зовні. Висота кубка 13 см, діаметр вінець 11 см, дна — 11 см.

4. Ніж на пластинчастому відщепі (рис. 6, 11) з туронського кременю.

5. Кутовий різець-скребок на фрагменті пластини (рис. 6, 12) теж із туронського кременю.

Наявність кам'яних гробниць у городоцько-здовбицькій культурі (Свешніков 1993, рис. 1, V—VII) дозволяє віднести й описану до цієї культури. Можливо, її було поруйновано ще у давнину, чим і можна пояснити уламки кераміки тшинецької культури.

С. Новий Корець Корецького р-ну Рівненської обл. Курганний могильник розташований за 2 км на південний захід від села, на пів-

день від траси Київ—Чоп, на плато високого правого корінного берега р. Корчик. Могильник складався з 17 насипів, їхня висота 0,4—1,2 м, діаметр 5—12 м. У 1982 р. було розкопано два кургани: курган 1 — місцевим вчителем Б.Х. Ярошинським, курган 2 — Б.А. Прищепою (Прищеп 1982).

Курган 1. Документація про розкопки не збереглася. Відомо лише, що насип прокопано по центру траншеєю і поховання там не виявлено. У фондах Рівненського музею зберігаються дві знахідки, які передав Б.Х. Ярошинський (1, 2). Польові шифри свідчать про те, що обидві знайдено під насипом на рівні материка.

1. Вістря списа крем'яне (рис. 7, 1) — двобічно оброблене, асиметричне, з широким листкоподібним пером і трапецієподібним черешком. З одного боку він чітко виділений, з іншого — перехід від пера до нього ледь позначено. Виготовлений з чорного туронського кременю.

2. Реутилізований фрагмент кам'яної сокири типу А з нервюрою — лезо з частиною отвору (рис. 7, 2). Місце зламу і частково нервюра (під отвором) сточені. Вціліла довжина 8,6 см, ширина леза 2,7 см.

Курган 2 (рис. 8) мав насип 6 м у діаметрі, висота 0,7 м. Стратиграфія: під дерновим шаром йшов шар сірого гумусованого суглинку, який перекривав насип, зведений зі змішаного з гумусом суглинку, нижче — материковий суглинок (рис. 8, 1).

Під насипом, у південно-західному секторі, на материк (1,15 м від вершини кургану) виявлено поховання (рис. 8, 2). Скорчений кістяк лежав на лівому боці головою на південь. Зігнуті в ліктях руки складені на грудях і животі. На тому самому рівні, у різних частинах насипу, знайдено поруч з ногами — кам'яне знаряддя (1), далі на північ — ще одне (2), у північно-західному секторі — кубок (3), у східній половині — фрагменти посуду (4, 5), а ближче до краю насипу — камінь.

1. Реутилізований фрагмент кам'яної сокири — лезо (рис. 8, 6). Верхня грань (під отвором) дугасто обточена. Довжина 7,8 см, товщина 5,2 см.

2. Реутилізований фрагмент кам'яної сокири — обухова частина з половиною отвору (рис. 8, 5). Обух широкий, дугастий, у перетині дещо звужений до краю. Довжина вцілілої частини 5,6 см, ширина 7,6 см, товщина до 4,0 см.

3. Циліндричний кубок з ручкою (рис. 8, 3). Верхня частина орнаментована п'ятьма гори-

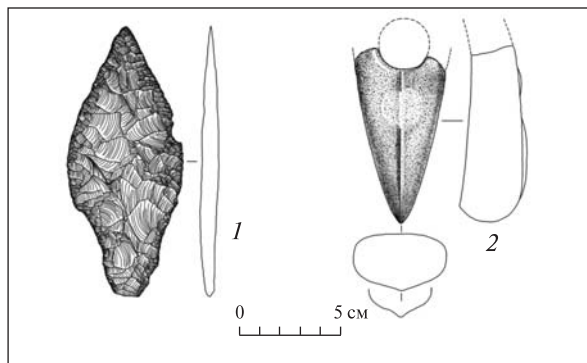

Рис. 7. Новий Корець, курган 1. Знахідки

зонтальними пасмами з парних шнурових ліній. Три аналогічних пасма нанесено на ручку. Поверхня темно-сіра з коричневим. Домішка — дрібна жорства та пісок. Висота кубка 11 см, діаметр вінець 9,8 см, дна — 10 см, товщина стінок 0,6 см.

4. Фрагмент верхньої частини великої посудини з покатыми плічками і невисокою лійчастою горловиною, утвореною різко відігнутими вінцями (рис. 8, 4). Поверхня рівна, світло-коричневого кольору. Домішка — грубозернистий пісок. Діаметр вінець 48 см.

5. Фрагменти посуду — придонна частина і вінця.

У належності посуду позицій 4 і 5 до городцько-здобицької культури впевненості немає.

М. Острог, уроч. Курган. Поховання знайдено на північній околиці міста по вул. Татарській, на плато високої розчленованої яружно-балковою ерозією лесової рівнини, на лівому корінному березі р. Горинь. Виявлене випадково при викопуванні котловану під п'ятиповерховий будинок у 1978 р. і досліджене О.О. Бондарчуком. Вціліла приблизно п'ята частина поховання, здійсненого у виритій у материк у ямі. Кістяк, імовірно, був скорченим, орієнтованим головою на південь. У заповненні ями виявлено шість уламків вапняку (12,5 × 8 см), пісковіку (до 15,5 × 10 см), чотири шматки глиняної обмазки, а також фрагментовані кістки тварини. У фондах Державного історико-культурного заповідника у м. Острог зберігаються: уламки кубка (1) та іншого посуду (2, 3), кістяна проколка (4), крем'яні пластина (5), фрагмент пластили (6) і знаряддя (7).

1. Циліндричний кубок (рис. 9, 1). Стінки прямі, вінця заокруглені і розхилені, дно ледь увігнуте. На рівні ручок кубок орнаментовано п'ятьма горизонтальними пасмами з потрійних шнурових ліній. Поверхня нерівна, заглажена, коричнево-чорна. Домішка — грубозерниста сіро-біла жорства з блискітками.

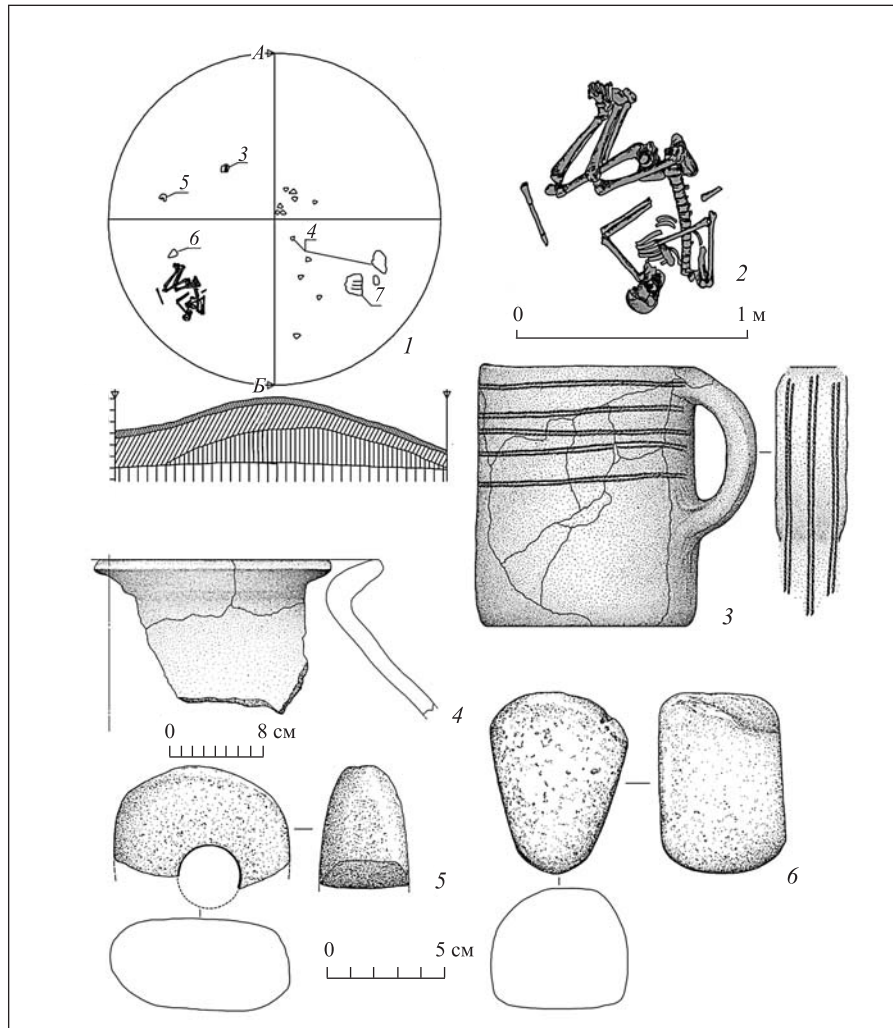

Рис. 8. Новий Корець, курган 2: 1 — план і перетин кургану; 2 — поховання; 3—6 — знахідки, 7 — камінь (номери на плані збігаються з позицією речей на рис.)

Висота 14,2 см, діаметр вінець 11,4 см, дна — 10 см, товщина черепка 0,45—0,50 см.

2. Фрагмент верхньої частини посудини з плавно розхиленими заокругленими вінцями (рис. 9, 6), орнаментований горизонтальними пасмами з потрійних шнурових ліній. Поверхня коричнево-чорна, добре заглажена. Домішка — дрібна світло-сіра жорства і пісок. Діаметр вінець 14 см, товщина уламка 0,5 см.

3. Фрагменти однієї чи двох посудин, з-поміж яких вінчик із заокругленим краєм, оздоблені одиничними горизонтальними шнуровими лініями уламки, а також придонної частини і кулястого тулуба.

4. Кістяна проколка завдовжки 12,7 см (рис. 9, 2).

5. Велика ножеподібна пластина з нерегулярною ретушшю (рис. 9, 3), виготовлена з альбського кременю. Розміри 12 × 4 см.

6. Фрагмент пластини з альбського кременю (рис. 9, 4), розміри 4,6 × 3,8 см.

7. Знаряддя (рис. 9, 5) з жовна альбського кременю. На одній стороні жовна є сліди пікетажу, інша загострена серією крупних сколів. Розміри 7,6 × 5,2 × 3,4 см.

С. Привільне Дубенського р-ну Рівненської обл. Пам'ятка розташована на східній околиці села, праворуч траси Київ—Чоп, на лесовому плато правого берега давнього струмка, правої притоки р. Іква. У 2006 р. під час земляних робіт на території АЗС виявлено кістяк людини та інвентар. Місце було обстежене співробітниками Рівненської філії ОАСУ (Прищеп, Чекурков 2006). Зі слів робітників, кістяк лежав головою на схід, можливо, скорчено на боці. Обстеженням встановлено, що він був на глибині 0,6—0,75 м у жовтому лесоподібному суглинку. До супроводу входили посудина (1), кістяні проколка (2) і дві намистини (3), дві мідні прикраси (4, 5). Усі предмети передано до Державного історико-краєзнавчого заповідника у м. Дубно.

1. Посудина на зразок профільованого кубка (рис. 10, 1). Роздутий тулуб вгорі плавно звужується і переходить у лійчасто розхилену горловину з потовщеними заокругленими вінцями, а внизу різко скошений до дуже маленького дна. На плічках округлий виступ. Поверхня помаранчево-коричнева з сірим, горбкувата, з ледь помітними слідами горизонтального загладжування. Домішка — біла жорства з блискітками, середньозерниста. Висота 16,4 см, діаметр вінець 11–12 см, тулуба — 15–16 см, дна — 3 см, товщина стінок 0,5 см.

2. Кістяна проколка (рис. 10, 2) з трубчастої кістки тварини завдовжки 13,4 см. Погостренний робочий кінець зашліфований.

3. Ціла та ушкоджена циліндричні намистини (рис. 10, 3, 4), вирізані з суцільної кістки, обточені, з просвердленим отвором. Діаметри 0,85 і 0,9 см, висота відповідно 0,44 (вціліла) і 0,66 см, діаметр отвору 0,3 см.

4. Підвіска зі скрученого в овал дроту з розклепанним кінцем, схожа на верболиста (рис. 10, 5). Листок у вигляді вузької видовженої пластини з паралельними краями і заокругленим кінцем. Діаметр виробу $3,4 \times 1,8$ см, ширина листка 0,25 см, довжина — 2 см, діаметр дроту 0,12 см.

5. Подібна до описаної фрагментована підвіска (рис. 10, 6), але з ширшою пластиною — 0,4 см.

С. Рачин Дубенського р-ну. За 0,6 км на схід від міста, ліворуч від недобудованої об'їзної дороги, на низькому узвишші в заплаві правого берега р. Іква, в місці впадіння до неї р. Липка, розташоване багаточислове поселення Дубно-Рачин. Кілька років тому з території пам'ятки розпочато незаконний вивіз ґрунту. Мешканець м. Дубно А.І. Бардецький у 2005–2006 рр. проводив обстеження утвореного кар'єру і зафіксував низку зруйнованих давніх об'єктів, зокрема й ґрунтове поховання доби бронзи (Позіховський, Самолюк 2006). Поховання (рис. 11, 1) виявлено при зачистці материка. Прямокутна у плані могила із заокругленими кутами дещо звужувалася до дна. Скорчений кістяк лежав на лівому боці головою на південь, обличчям на захід. Права рука випростана вздовж тіла, ліва від ліктя відсутня, як і права стопа. Біля черепа і під ним знайдено по намистині (1), під черепом — дуже ушкоджену металеву прикрасу (2).

1. Дві кістяні циліндричні намистини (рис. 11, 3), діаметр 1,3–1,4 і 1,2–1,3 см, діаметр отвору 0,6–0,7 і 0,55–0,65 см, висота 0,9 і 0,7 см.

2. Два фрагменти мідної верболистої прикраси (рис. 11, 2) — листка і стрижня. Ширина листка 1,65 см, діаметр дроту 0,06–0,12 см.

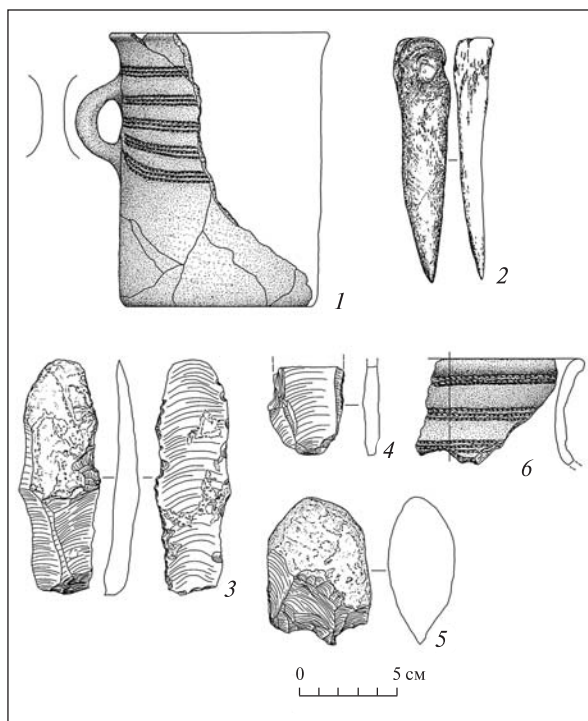

Рис. 9. Острог, уроч. Курган. Супровід поховання

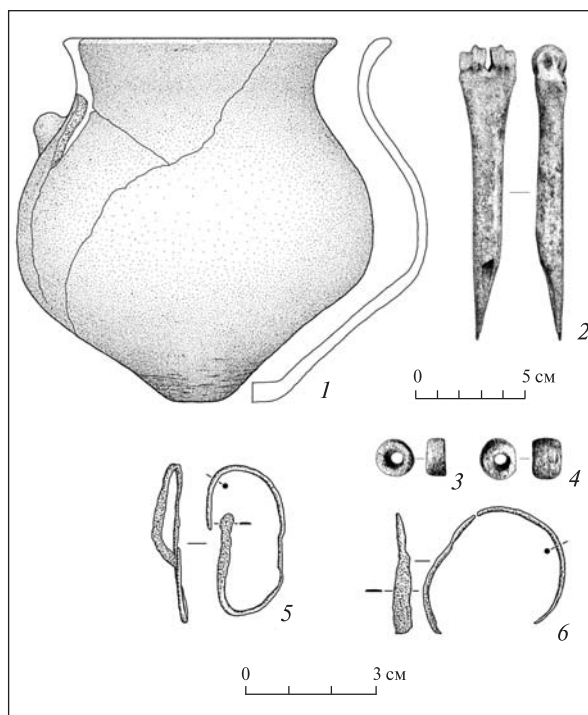

Рис. 10. Привільне. Супровід поховання

С. Слобідка Острозького р-ну, поховання (?). Пам'ятка розташована за 0,9 км на схід від села і за 1,15 км у тому ж напрямку від р. Вілія, на захід від водосховища Хмельницької АЕС, на узліссі пласкої супіщано-суглинистої заболоченої рівнини Малого Полісся. У 2005 р. при вибірці піску на глибині приблизно 0,5 м меш-

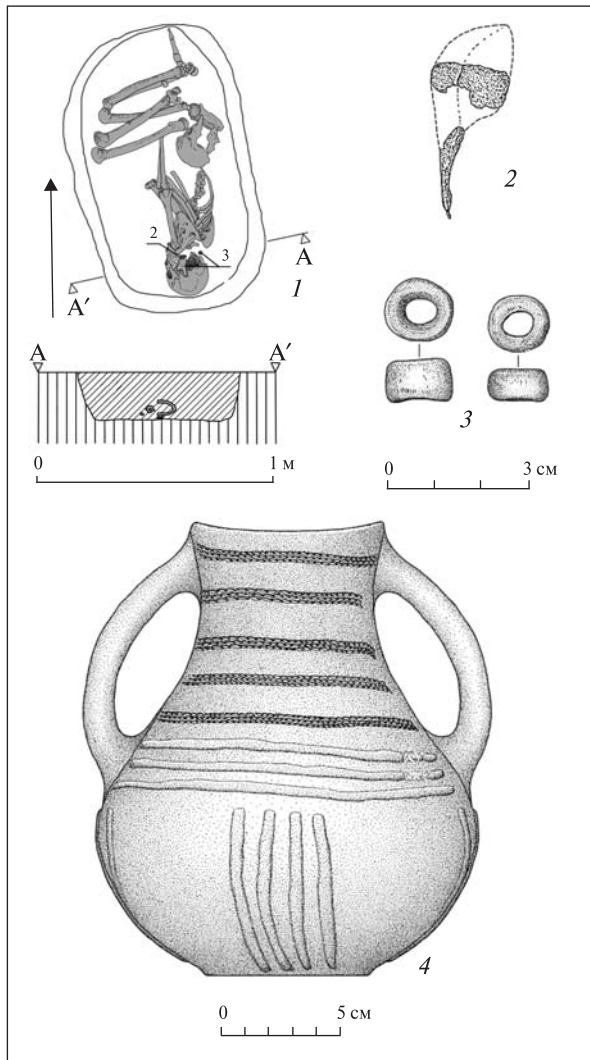

Рис. 11. Рештки поховань: 1–3 – Рачин; 4 – Слобідка (поховання?)

канці села знайшли амфору. У 2008 р. пункт перевірили автор і О.Л. Позіховський. Слідів поховань чи поселення не виявлено.

Амфора (рис. 11, 4) грушоподібної форми, з кулястим приземкуватим тулубом, високою горловиною і двома великими ручками. На горловині орнаментована п'ятьма горизонтальними пасмами з потрійних шнурових ліній, нижче — пасмом із трьох наліпних валиків. Під ними симетрично розміщено чотири вертикальні пасма з чотирьох валиків у кожному, які доходять до дна. Поверхня сіро-коричнева, добре заглажена. Домішка: пісок, ясно-сіра жорства з блискітками, перепалений кремій, вапняк (?), дрібно- і середньозерниста, помірна кількість. Висота амфори 19 см, діаметр вінець 7,2–8,0 см, тулуба — 15,6 см, дна — 6,8 см, товщина стінок 0,4–0,5 см.

Смт Торчин Луцького р-ну Волинської обл., поховання (?). Пам'ятка розташовується на пра-

вому березі р. Сарни (ліва притока р. Стир). Під час земляних робіт на території господарської садиби Торчинського відділення «Сільгосптехніка» у 1973 р. на глибині 1,5 м у материковому суглинку виявлено амфору. Про знахідку повідомив і передав її до Торчинського музею інженер В.Ф. Шкоропад. У 1984 р. місце знахідки перевірили працівники Волинського краєзнавчого музею. Археологічних матеріалів на прилеглий території не виявлено (Охріменко, Кучинко, Кубицька 2003, с. 89, рис. 2, 76).

Велика амфора (рис. 12) з кулястим тулубом на маленькому дні і високою дугасто увігнутою горловиною, на переході до плічок ледь помітний виступ. Ручки широкі, з вертикальними закраїнами, які знизу переходять у валики, так звані вуса. Горловину орнаментовано вісьмома горизонтальними пасмами з парних шнурових ліній. Останнє пасмо знизу облямовано рядком прямокутно-підтрикутних вдавлень, від якого вниз, на тулуб, спускається сім вертикальних пасм із ритих ліній. Кожне пасмо з боків облямовано стовпчиком з прямокутно-підтрикутних вдавлень. Ще по одному стовпчику таких вдавлень розташовано поміж цими пасмами. Ручка орнаментована трьома вертикальними пасмами з парних шнурових ліній: бокові йдуть від верху вздовж закраїн та «вусів» і спускаються до рівня орнаментальної смуги, середнє починається від нижнього кріплення ручки. Зовні посудина світло-коричнева з сірим, добре заглажена, зсередини сіро-чорна. Домішка незрозуміла, можливо, ясно-сіра жорства. Висота амфори 31,5 см, діаметр вінець 12 см, тулуба — 29 см, дна — 6 см, товщина стінок 0,8 см.

С. Ясне Гоцанського р-ну. Парне поховання займає плато високої, розчленованої яружно-балковою ерозією, лесової рівнини за 0,75 км на північ від села. Його виявив М.Р. Хомич у 2006 р., дослідили — В.О. Самолюк, Б.А. Прищепа і О.Л. Позіховський (Позіховський, Самолюк 2006; Прищепа і ін. 2007).

Поховання (рис. 13, 1) залягало на глибині 0,4 м від поверхні на межі підгрунтя і жовто-сірого суглинку перехідного шару. Ознак могили не виявлено. Кістяки дорослих були розташовані паралельно за 0,3 м один від одного, орієнтовані головами на захід. Північний кістяк був скорчений на спині. Зігнуті в ліктях руки лежали на грудях кистями до обличчя. Серед кісток черепа виявлено виріб зі ступки мушлі (1). Південний кістяк лежав майже випростано, з розворотом на правий бік і ледь підігнутими ногами. Зігнута у лікті права рука кистю звернена до обличчя, менш зігнута

ліва спрямована кистю до правого крила тазу. Вдovж правого плеча лежало крем'яне вістря списа (2), а за 0,55 м на південь, на рівні ліктів, виявлено розвал кубка (3).

1. Підвіска зі стулки мушлі (рис. 13, 2). У верхівці замка просвердлено невеликий отвір. У центральній частині, ближче до протилежного краю, зроблено ще один, більший отвір. Мушля *Glycymeris*, крейда. Розміри 4,0 × 3,7 см, діаметр малого отвору 0,6 см, великого — 1,35 см.

3. Крем'яне вістря списа ромбічне з рівною основою (рис. 13, 4). В перетині тонке, лінзоподібне. Виготовлене з туронського синьо-сіро-молочного кременю шляхом двобічної обробки. Поверхня дещо патинувана. Довжина 15,5 см, ширина 5,4 см, товщина 0,8 см.

3. Циліндричний кубок (рис. 13, 3) з прямими стінками і плавно відігнутими заокругленими вінцями. Дно ледь увігнуте. Можливо, була ручка. Зверху орнаментований вісьмома горизонтальними пасмами з тонких парних шнурових ліній. Поверхня дрібно-горбкувата, світлого помаранчево-коричневого кольору із сірими плямами. Черепок на зламі тришаровий, середина чорна. Домішка — сіра жорства, середні зерна (0,3 см), є блискітки. Висота 8,8 см, діаметр вінець 8,8 см, дна — 8 см, товщина стінок 0,4—0,5 см.

Попри переважно незадовільний стан поданих тут поховань добірка суттєво доповнює інформацію про городоцько-здовбицьку культуру і повертає нас до головних проблем, пов'язаних із нею. Їх розв'язання — справа майбутнього, зараз тезово зупинимось на деяких моментах.

Кераміка. П'ять поховань супроводжувалися циліндричними кубками з ручкою. Такий посуд був відомий і раніше (Свешніков 1974, рис. 36, 1, 2), однак примітним є кількісне поповнення їх та розмаїття варіацій. Це, по-перше, робить циліндричні кубки з ручкою одним із чітких індикаторів городоцько-здовбицької культури, яку польські дослідники, передусім Я. Махнік, розглядають як локальний варіант межановицької. По-друге, варіації їхньої орнаментации, зокрема пасмами з потрійних шнурових ліній, ставлять під сумнів оцінку городоцько-здовбицької культури як явища пізнішого за межановицьку. Це, своєю чергою, торкається проблеми її походження (докл. див.: Бунятян 2008).

Інший посуд представлено амфорами і профільованими кубками. Усі вони оригінальні і не траплялися досі на Волині, не мають вони

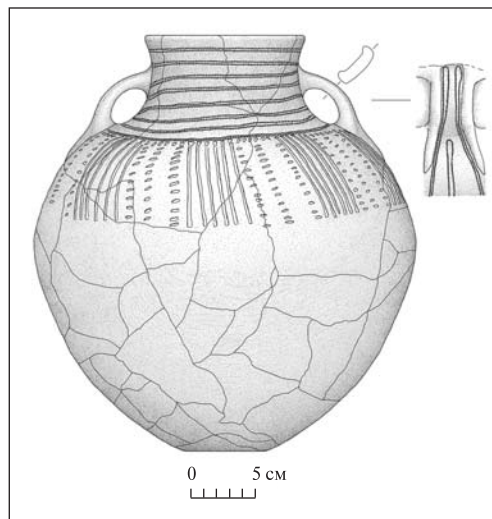

Рис. 12. Торчин (поховання?)

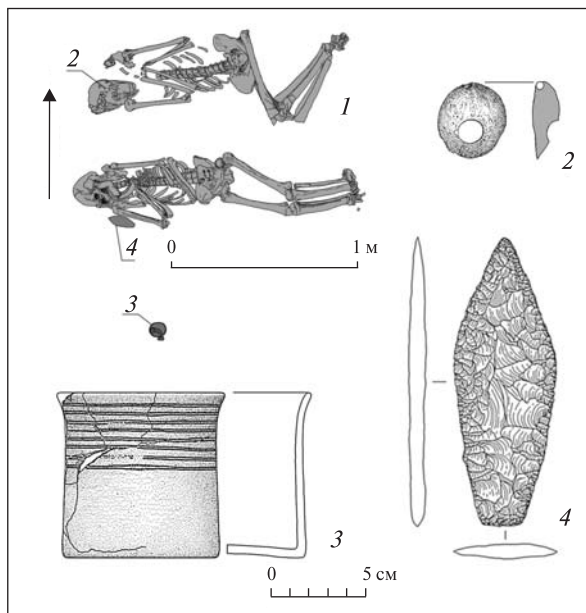

Рис. 13. Ясне, поховання: 1 — план; 2—4 — супровід (номери на плані збігаються з позицією речей на рис.)

прямих аналогів і в колі епішнурових культур прикарпатського кола. Це також надає самобутності городоцько-здовбицькій культурі, за якою криється таємниця її походження і подальшого розвитку. До прикладу, куляста амфора з Кам'яної Гори, знайдена разом з циліндричним кубком і крем'яною сокирою (рис. 3), не має позначеного дна, що притаманно посуду культури кулястих амфор (Wiślański 1966, zestaw. I). Амфора з Торчина (рис. 12) демонструє поєднання рис кількох культур: морфологію культури кулястих амфор (кулястий тупуб, уступ на переході шийки у плічка), мікроморфологію городоцько-здовбицької і межановицької (конструкція ручок і «вуса»), орна-

ментацию культур шнурової кераміки (нижня орнаментальна зона) і городоцько-здовбицької (верхня). Амфора зі Слобідки (рис. 11, 4) є дещо подібною до посудини з поховання пса у Стжижові (Gurba 1955, гус. 4), яку чомусь віднесено до жбанів (Kadrow, Machnik 1997, s. 38). Схожі за формою амфори є типовими для культури Марош (Girić 1984, Taf. VI). Аналоги кубкоподібній посудині з Привільного (рис. 10, 1) нам не відомі.

Крем'яні вістря списів. Такі вироби на Волині продукували у величезних масштабах, але в закритих повноцінних комплексах їх зафіксовано нечасто. Ми маємо дві знахідки.

Вістря списа з кургану 1 у Новому Корці (рис. 7, 1) належить до типу листкоподібних, які Є. Лібера синхронізує з другою (ранньою) фазою межановицької культури (Libera 2001, s. 80, 125, гус. 37).

Важливим є поховання в Ясному (рис. 13), де наконечник списа трапився в комплексі з циліндричним кубком (з ручкою?) та підвіскою з мушлі. Такі вістря (п'ятибічні з довгим черешком) Є. Лібера схильний пов'язувати зі стжижовською культурою (Libera 2001, s. 81, 125, гус. 37), у якій відомі також підвіски з мушлі з двома різновеликими отворами (Bargeš 2006, s. 84, гус. 11, 4, 5, 7). Однак у нашому випадку циліндричний кубок чітко діагностує поховання як належне до городоцько-здовбицької культури.

Металеві прикраси представлено різними варіантами верболистих підвісок. Класифікацію їх здійснено А. Точіком (Тошк 1963) і вдосконалено Я. Махніком (Machnik 1982, s. 87—88). Щоправда, це не полегшило справу хронологічної та культурної атрибуції певних відмін. Для І.К. Сवेशнікова класичні верболисті підвіски (з одним або кількома реберцями на листку) були на Волині індикатором стжижовської культури (Сवेशніков 1974, с. 138—139, рис. 49, 16, 17, 23, 34, 37—39; 50, 2, 10—14, 24, 25). Тепер їхній вік подавнено (Kadrow, Machnik 1997, s. 43), і вони так само є прикметними для городоцько-здовбицької культури, що підтверджують матеріали з Лючина і Рачина (рис. 5; 11, 1—3). Це породжує проблему розрізнення поховань городоцько-здовбицької культури й стжижовської з такими прикрасами (та й деякими іншими речами) за відсутності інших культурних маркерів.

Дослідження в Лючині (поховання 5) поповнили ці вироби прикрасами незвичних форм — з двома листками (рис. 4, 4, 5). Аналоги їм нам не відомі. З огляду на слабкоскорчену позу кістяка, а подібну демонструє і один із похованих у Ясному, це може бути вказівкою на пізню хронологічну позицію таких прикрас.

Це ще раз вказує на певну синхронність городоцько-здовбицької і стжижовської культур, на чому неодноразово наголошував І.К. Сवेशніков і що так само неодноразово заперечував Я. Махнік (див.: Самолюк 2007).

- Березанская С.С., Самолюк В.О.* Отчет о раскопках, проведенных в 2003 году в окрестностях г. Нетешин Славутского района Хмельницкой области // НА ІА НАНУ. — 2003/216.
- Бунятян К.П.* Городоцько-здовбицька культура: проблемна ситуація // Археологія. — 2008. — № 3. — С. 10—20.
- Охріменко Г.В., Кучинко М.М., Кубицька Н.В.* Розвиток керамічного виробництва на Волині. — Луцьк, 2003.
- Позіховський О.Л., Самолюк В.О.* Звіт про розкопки могильника доби енеоліту — ранньої бронзи в м. Острог (уроч. Земан) та розвідки в Рівненській області в 2006 році // НА ІА НАНУ. — 2006/35.
- Прищепя Б.А.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1982 году // НА ІА НАНУ. — 1982/64.
- Прищепя Б.А.* Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1983 году // НА ІА НАНУ. — 1983/95.
- Прищепя Б.А., Чекурков В.С.* Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області у 2006 році // НА ІА НАНУ. — 2006/105.
- Прищепя Б.А., Чекурков В.С., Позіховський О.Л., Самолюк В.О., Ткач В.В.* Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області у 2007 році // НА ІА НАНУ. — 2007/198.
- Самолюк В.О.* Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // Археологія. — 2007. — № 3. — С. 58—72.
- Самолюк В.О.* Розкопки ґрунтового могильника доби бронзи та давньоруського часу в с. Лючин на Рівненщині // АДУ в 2007—2008 рр. — К., 2009. — С. 271—273.
- Сवेशніков І.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери. — К., 1974.
- Сवेशніков І.К.* Нові поховання початку бронзової доби на Західній Волині // Studia archaeologica. — 1993. — № 1. — С. 23—31.

- Bargiel B.* Kultura strzyżowska w świetle znalezisk grobowych // *WA*. — 2006. — T. LVIII. — S. 65—99.
- Girić M.* Die Maros-Kultur // *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*. — Belgrad, 1984. — S. 33—51.
- Gurba J.* Grób psa kultury ceramiki sznurowej we wsi Strzyżów, gm. Horodło, pow. Hrubieszów // *Annales UMCS*. — Lublin, 1955. — Sectio F. — Vol. V. — S. 159—164.
- Kadrow S., Machnik J.* Kultura Mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny. — Kraków, 1997.
- Libera J.* Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy. — Lublin, 2001.
- Machnik J.* Uwagi o wyrobach metalowych z początków epoki brązu w południowo-wschodniej Polsce // *Pamiętnik Muzeum Miedzi*. — Legnica, 1982. — T. 1. — S. 79—100.
- Točik A.* Die Njtra-gruppe // *Archeologické rozhledy*. — 1963. — R. 15. — S. 716—774.
- Wiślański T.* Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966.

Одержано 14.05.2009

V.A. Samolyuk

НОВЫЕ ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ ГОРОДОКСКО-ЗДОЛБИЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

Представлено 17 погребальных комплексов в основном из пределов Волынской возвышенности. Большинство из них открыты случайно, что снижает их информационный потенциал. Тем не менее, они расширяют представления о материальной культуре этого образования (новые варианты посуды и иволистных украшений) и стимулируют обращение к проблемам истоков этой культуры и ее хронологического диапазона. Представляется, что оценка польских исследователей (Я. Махник) этой культуры как локального варианта межановицкой, и к тому же кратковременного по сравнению с ней, не подтверждается хронотипологическими особенностями ее материалов, разработанными теми же польскими исследователями (Я. Махник, С. Кадров, Е. Либера). В целом обе культуры выглядят синхронными, хотя это и требует уточнения (особенно верхних их границ), а с какого-то времени — и со стжижовской культурой.

V.O. Samolyuk

NEW BURIAL MONUMENTS OF HORODOTSKO-ZDOVBYTSKA CULTURE

17 burial complexes mainly from the Volyn eminence are presented here. Most of them were discovered accidentally, which reduces their informative potential. Nevertheless, they widen the insight on the material culture of this formation (new pottery variants and willow leaf-shaped decorations) and stimulate to investigate issues of the origin and chronological range of this culture. The appraisal of Polish scholars (J. Machnik) of this culture as a local variant of Merzanovitska culture, and a short-termed one comparing to the latter, is not confirmed by the chronological peculiarities of its materials which were determined by the same Polish scholars (J. Machnik, S. Kadrow, J. Libera). In general, both cultures appear to be synchronous, although this requires more accurate definition (particularly their upper borders), and from certain time they also appear to be synchronous with Stzhyzhovska culture.